

слов'янського фольклору і археології порушили лише частину цієї спадщини.

Отже, роки X-ї п'ятирічки були періодом успішного розвитку археології раннього залізного віку на Україні, новим етапом у вивченні археологічних пам'яток, матеріальної та духовної культури стародавнього населення, історичних процесів, що відбувалися на території нашої республіки. Але значне зростання кількості нових матеріалів потребує подальшої розробки основних напрямків скіфознавства і сарматознавства з урахуванням всіх писемних і археологічних джерел. Серед особливо важливих завдань найближчого часу слід відзначити поглиблене вивчення періоду зміни кімерійської культури скіфською. Дослідження процесу формування скіфської культури потребує з'ясування конкретного співвідношення місцевих та привнесених елементів у матеріальну культуру, поховальний обряд та мистецтво скіфів.

У дослідженні скіфської археології IV—III ст. до н. е. на першому плані є картографування і складання зводів археологічних пам'яток, вивчення їх відносної та абсолютної хронології; продовження монографічного дослідження «царських» курганів, вивчення поховальних обрядів і матеріальної культури.

Слід з'ясувати час появи сарматів на території Північного Причорномор'я, для чого необхідно продовжувати вивчення пам'яток III—II ст. до н. е. на території Нижнього Подніпров'я.

Дослідження Лісостепових пам'яток вимагає подальшого вивчення локальних варіантів культури лісостепового населення скіфського часу, нових зусиль по розв'язанню проблеми етногеографії Лісостепової Скіфії. У галузі вивчення ідеології та соціального ладу скіфів важливим завданням залишається більш повне залучення даних писемної традиції, насамперед іранської, а також вивчення шляхів формування скіфського мистецтва.

А. И. ТЕРЕНОЖКИН | С. С. БЕССОНОВА,
В. Ю. МУРЗИН

Археология раннего железного века на территории Украины в годы X пятилетки

Резюме

В статье подводятся итоги изучения памятников раннего железного века на территории Украины в годы X-й пятилетки и намечаются основные задачи в этой отрасли археологической науки на ближайшие годы. Отмечаются основные направления научных исследований и их результаты, научные труды, изданные или подготовленные к печати, дается краткая сводка археологических работ. Основное внимание в статье уделено работам украинских археологов.

С. М. БІБІКОВ, С. Д. КРИЖИЦЬКИЙ

Дослідження античних пам'яток на Україні

Північне Причорномор'я в межах УРСР особливо насичене пам'ятками античної культури. Тут зосереджені й основні центри античної цивілізації, в тому числі Ольвія і Херсонес — міста-держави. Ці поліси значною мірою визначили риси історичного розвитку населення, яке проживало на території Європейської частини СРСР з VI ст. до н. е. до середньовіччя включно.

У десятій п'ятирічці вивчення пам'яток античної археології — міст і поселень Північного і Північно-Західного Причорномор'я — проводи-

лися на території України її установами в усіх основних центрах античної культури: в Нижньому Подністров'ї, Нижньому Побужжі, Західному і Східному Криму. Роботи проводили колективи Інституту археології АН УРСР — Херсонес, Ольвія та її округа, Тіра; Одеського археологічного музею АН УРСР — Тіра, Ніконій та їх округи; Київського державного університету — о. Березань; Харківського державного університету — Херсонес, поселення Маслини; Херсонеського державного музею-заповідника — Херсонес та його клери; Керченського і Феодосійського краєзнавчих музеїв. Крім того, античні пам'ятки Півдня України досліджувались також колективами вчених ІА АН СРСР — Херсонес та його округа, Боспор; ЛВІА АН СРСР — регіон Ольвії, Північно-Західний Крим, Європейський Боспор; Державного Ермітажу — о. Березань, Німфей; Державного музею образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна — Пантікапей; Московського державного університету — округа Херсонеса; та інших організацій.

Рис. 1. Мармурова плітка з епітафією Епікрата з ольвійського некрополя початку IV ст. до н. е.

У минулому п'ятиріччі найбільш активно вивчалися Херсонес та його округа, а також Ольвія та її периферія.

На Європейському Боспорі велися систематичні роботи і були одержані істотні результати при розкопках

Пантікапея, Німфея (головним чином — некрополь), Ілурата і Порфмія. Поселення сільської округи міст вивчалися обмежено.

Важливим досягненням у вивченні Пантікапея (експедиція ГМІМ) було завершення дослідження цитаделі акрополя, відкриття комплексу воріт II ст. до н. е. — II ст. н. е., що фланкуються двома бастіонами в оборонній лінії акрополя, знахідка напису II ст. до н. е., присвяченого дочці царя Скілура, на мармурових уламках жертовного столу¹. Одержані дані дозволяють зробити реконструкцію цитаделі і деяких частин оборонної системи акрополя², що являє значний інтерес.

Досягнуто істотних результатів і у вивченні так званих малих міст Боспору — Ілурата (перші століття нашої ери) і Порфмія (друга половина VI—I ст. до н. е.).

В Ілураті експедицією ЛВІА АН СРСР крім розкриття і з'ясування планування ряду житлових будинків виявлено загальну містобудівну структуру, композиційною основою якої були дві взаємно перпендикулярні головні вулиці міста і центральна площа; з'ясовано особливості оборонної системи³. І в плануванні міста і в характері оборонних споруд автор розкопок справедливо вбачає прояв традицій римської архітектури⁴.

¹ Марченко І. Д. Раскопки Пантикапея.— АО, 1976 г. М., 1977, с. 331; Толстиков В. П. Разведка на вершине первого кресла горы Митридат.— АО, 1976 г. М., 1977, с. 382, 383; Толстиков В. П. Раскопки цитадели акрополя Пантикапея.— АО, 1977 г. М., 1978, с. 391, 392; Толстиков В. П. Раскопки Пантикапея.— АО, 1978 г. М., 1979, с. 412; Толстиков В. П. Раскопки Пантикапея.— АО, 1979 г. М., 1980, с. 346.

² Толстиков В. П. К вопросу об оборонительных сооружениях акрополя Пантикапея в IV—I вв. до н. э.— ВДИ, 1977, № 3, с. 156—166.

³ Шургая И. Г., Виноградов Ю. А., Горончаровский В. А. Исследования Илурата.— АО, 1976 г. М., 1977, с. 394; Шургая И. Г., Тахтасьев С. Р. Раскопки Илурата.— АО, 1977 г. М., 1978, с. 404—405; Шургая И. Г., Виноградов Ю. А., Горончаровский В. А., Тахтасьев С. Р. Раскопки Илурата.— АО, 1978 г. М., 1979, с. 426, 427.

⁴ Шургая И. Г. Исследования оборонительной системы Илурата.— АИУ, 1978—1979. Днепрпетровск, 1980, с. 117.

Дослідження Порфмія (експедиція ЛВІА АН СРСР) дають можливість вперше виявити структуру невеликого селища міського типу площею близько 0,5 га. Встановлено, що в другій половині III ст. до н. е. місто мало вже регулярну прямокутну систему планування; встановлено також розміри кварталів, які при однаковій ширині (11 м) мали різну довжину (42 і 63,5 м), простежено планування ряду будинків⁵. Усі ці відомості істотно доповнюють наші уявлення про містобудування і житлові будинки невеликих центрів міського типу на території Європейського Боспору.

Значний інтерес становлять систематичні розкопки некрополя Нимфея (експедиція Ермітажу), де вивчаються поховання всіх основних періодів існування міста. Встановлено історичну топографію північно-східної частини некрополя: якщо до рубежу нашої ери тут ховали небагатих громадян, то в перші століття — найбільш заможних. Вивчалися також поховальні обряди населення міста: з'ясовано, що обидва основних поховальних обряди — кремація і трупопокладення співіснували протягом усього часу існування міста⁶. Одержані результати дозволили авторам поставити питання про явне переважання в ранньому Нимфеї грецького етносу⁷. Слід відзначити початок вивчення оборонного комплексу міста, який згодом пов'язується з портом⁸.

Таким чином, у вивченні міст Європейського Боспору досягнуті певні успіхи.

Рівномірніше вивчалися пам'ятки Західного Криму. Тут крім розкопок у самому Херсонесі і розпочатих у Керкінітіді проведені розкопки ряду сільських поселень і садиб.

У Херсонесі одержані матеріали для завершення графічної реконструкції античного театру, поки що єдиного відкритого в природі у Північному Причорномор'ї, а також уточнення часу його загибелі — середина IV ст. н. е.⁹ Розкопки в районі театру дозволили також розробити повну стратиграфічну колонку античного і середньовічного часу. Проведено розкопки також у північно-східному районі Херсонеса, де відкрито залишки будинків елліністичного часу, виноробні перших століть нашої ери, важливі елементи благоустрою міста рубежу V—IV ст.

Рис. 2. Фігурна посудина з некрополя Ольвії I ст. н. е.

⁵ Кастанаян Е. Г., Аскиркина Т. Ф., Белова Н. С., Шауб И. Ю. Работы на городище Порфмий.— АО, 1976 г. М., 1977, с. 301; Кастанаян Е. Г., Аскиркина Т. Ф., Белова Н. С., Шауб И. Ю. Раскопки Порфмий.— АО, 1977 г. М., 1978, с. 327, 328; Кастанаян Е. Г., Аскиркина Т. Ф., Белова Н. С., Шауб И. Ю. Раскопки Порфмий.— АО, 1978 г. М., 1979, с. 333, 334.

⁶ Грач Н. Л. Раскопки некрополя Нимфея.— АО, 1977 г. М., 1978, с. 314, 315; Грач Н. Л. Раскопки Нимфея и его некрополя.— АО, 1978 г. М., 1979, с. 321, 322.

⁷ Грач Н. Л. К характеристике этнического состава архаического Нимфея.— Тезисы докладов и сообщений. Тбилиси, 1979, с. 15—17.

⁸ Грач Н. Л. Работы Нимфейской экспедиции в 1978—1979 гг.— АИУ, 1978—1979, с. 116.

⁹ Домбровский О. И., Паршина Е. А., Сидоренко В. А. Раскопки на участке античного театра в Херсонесе.— АО, 1978 г. М., 1979, с. 328; Домбровский О. И., Орлов К. К., Кутайсов В. А. Раскопки на участке античного театра в Херсонесе.— АО, 1976 г. М., 1977, с. 291.

до н. е., а головне — залишки стилобату храму III—II ст. до н. е., розташованого на площі, що завершувала головну вулицю міста¹⁰.

Цікаві нові дані було отримано під час розкопок у Керкінітіді, археологічна топографія якої до цього часу вивчена недостатньо. Тут на досить великій площі (близько 1 тис. м²) у 1980 р. розкрито залишки вулиць та будинків рубежу нашої ери, елліністичного та більш ранніх часів. Це, з урахуванням наслідків геологічних розвідкових бурінь, дозволить уточнити місце розташування міста загалом та його центру зокрема, а також більш докладно висвітлити питання про час заснування Керкінітіди.

Рис. 3. Розвал оборонної стіни Ольвії I ст. до н. е.—I ст. н. е., в якому знаходяться архітектурні деталі і постаменти для статуй.

В розкопках пам'яток сільських поселень Західного Криму слід відзначити досить значні масштаби робіт, різноманітність цілей, комплексність методів польових досліджень і розкопок поселень разом з їх могильниками. Основні зусилля дослідників було спрямовано на вивчення як поселень, так і окремих садиб, а також системи землекористування.

Привертають увагу систематичні розкопки городища Беляус та його могильника IV ст. до н. е.—I ст. н. е. В останні роки тут виявлено типовість у плануванні та конструкціях башт у садибах; простежено хронологічний розвиток забудови, практично завершено вивчення некрополя¹¹. Важливим спостереженням для соціальної характеристики населення городища Беляус є те, що башти в результаті подальших перебудов опиняються всередині забудови. Дещо інший тип башт простежено на землеробському

поселенні кінця IV — початку I ст. до н. е. Маслини. Досліджена частина поселення тут складається з чотирьох комплексів башт з дворами і оточуючими їх господарськими приміщеннями, розташованими по периметру великого (більше як 500 м²) двору; площа всього укріплення 45 × 90 м¹².

На Чайкинському городищі, де досліджувались як поселення, так і некрополь, одним з найважливіших відкриттів можна вважати комплекс

¹⁰ Золотарев М. И. Раскопки в северо-восточном районе Херсонеса.— АО, 1976 г. М., 1977, с. 299, 300; Золотарев М. И. Раскопки в северо-восточном районе Херсонеса.— АО, 1978 г. М., 1979, с. 331, 332; Рыжов С. Г. Дом IV—III вв. до н. э. в северо-восточном районе Херсонеса.— АО, 1979 г. М., 1980, с. 333, 334.

¹¹ Дашевская О. Д., Голенцов А. С., Старченко Е. В. Раскопки городища и некрополя Беляус.— АО, 1976 г. М., 1977, с. 287, 288; Дашевская О. Д., Голенцов А. С., Старченко Е. В. Работы на Беляусе.— АО, 1977 г. М., 1978, с. 319—320; Дашевская О. Д., Голенцов А. С., Старченко Е. В., Федотов В. В. Раскопки Беляуса.— АО, 1978 г. М., 1979, с. 325, 326; Дашевская О. Д. Двадцатый сезон Донузлавской экспедиции.— АО, 1979 г. М., 1980, с. 267—269.

¹² Латышева В. А. Раскопки поселения Маслины в Северо-Западном Крыму.— АО, 1976 г. М., 1977, с. 324, 325; Латышева В. А., Шепинский А. А. Исследования в Северо-Западном Крыму.— АО, 1977 г. М., 1978, с. 348, 349; Латышева В. А. Раскопки поселения Маслины в Северо-Западном Крыму.— АО, 1978 г. М., 1979, с. 357, 358; Латышева В. А. Раскопки поселения Маслины.— АО, 1979 г. М., 1980, с. 295, 296; Латышева В. А. Поселение «Маслины» в Северо-Западном Крыму и его место в составе херсонесской хоры.— ПАИКФ, с. 33—35; Латышева В. А. Раскопки античного поселения Маслины в Северо-Западном Крыму.— КСИА АН УССР, 1978, вып. 178. с. 53—61.

IV—III ст. до н. е., який автор трактує як виноробський¹³. Але незвичайність комплексу, зокрема наявність двох кам'яних ящиків з уступами та перед ними двох послідовно розміщених площадок, складених із окремих плит (першу з площадок автор трактує як давильну)¹⁴, дає можливість припустити інше призначення цього комплексу — чи не був цей комплекс лазнею або бальнеологічним?

У комплексному вивченні поселення Панське I для археологічних пам'яток розроблено і випробувано методику використання найновішої

Рис. 4. Постамент для статуї з присвятою Зевсу Олімпійському III ст. до н. е.

пошукової геологорозвідувальної апаратури; важливим результатом цього стало відкриття у міжкурганному просторі ґрунтового некрополя другої половини IV — початку III ст. до н. е.¹⁵

Велику увагу дослідники приділяли вивченню системи розмежування і землекористування, з'ясовували питання як планування і межування хор у цілому, так і особливості окремих земельних наділів¹⁶. Продовжувалось також дослідження і садиб¹⁷.

¹³ Яценко И. В., Попова В. А. Раскопки греческих и скифских слоев на городище у санатория «Чайка». — АО, 1978 г. М., 1979, с. 428, 429.

¹⁴ Там же, с. 428.

¹⁵ Щеглов А. Н., Внучков Г. А., Кац В. И. Тарханкутская экспедиция. — АО, 1977 г. М., 1978, с. 405, 406; Щеглов А. Н. Комплексные исследования в Северо-Западном Крыму. — АО, 1979 г. М., 1980, с. 354, 355; Щеглов А. Н. Исследования хоры Херсонеса в 1975—1977 гг. — Археологические исследования на Украине в 1976—1977, с. 83; Щеглов А. Н. Применение комплекса естественных и точных методов в полевой археологии. — Археологические исследования на Украине в 1978—1979, с. 19, 20.

¹⁶ Щеглов А. Н. Комплексные исследования в Северо-Западном Крыму. — АО, 1979 г. М., 1980, с. 354; Николаенко Г. М., Оленина Е. Ф., Жеребцов Е. Н., Глазунов В. В. Охранные исследования на городской хоре Херсонеса. — АО, 1976 г. М., 1977, с. 345, 346; Николенко Г. М., Викторова М. А., Козловская В. И. Исследования на городской хоре Херсонеса. — АО, 1978 г. М., 1979, с. 377, 378; Николенко Г. М. Исследования на земельных наделах Гераклеийского полуострова. — АО, 1979 г. М., 1980, с. 314; Николенко Г. М. Аграрная система эллинистического Херсонеса. — ПИАКФ, с. 46, 47.

¹⁷ Кругликова И. Т. Гераклеийская экспедиция. — АО, 1976 г. М., 1977, с. 316, 317; Кругликова И. Т., Голенцов А. С. Раскопки усадьбы надела 10 на Гераклеийском полуострове. — АО, 1978 г. М., 1979, с. 352, 353; Кругликова И. Т. Раскопки усадьбы на Гераклеийском полуострове. — АО, 1979 г. М., 1980, с. 292; Кузишин В. И. Изучение позднеантичной сельской виллы в окрестностях Севастополя. — АО, 1977 г. М., 1978, с. 344, 345 и др.

Таким чином, у десятій п'ятирічці інтенсивно вивчалася сільська округа міст Західного Криму, нагромаджено великий новий матеріал по плануванню поселень і садиб, характеристичі башт, розмежуванню хори, по духовній і матеріальній культурі населення сільської округи, некрополях хор. Проте недоліком є зниження активності вивчення міст, що в дальшому неминуче призведе до диспропорції в матеріалах по місту і сільській окрузі, тобто до нерівномірності у вивченні держави в цілому — міста та його сільського оточення.

У Нижньому Побужжі продовжувалося вивчення поселення на о. Березань, Ольвії та її некрополя, а також сільської округи регіону в цілому.

На Березані тривало дослідження шарів VI—V ст. до н. е. житлових кварталів поселення. Тут практично вперше відкрито вулицю кінця VI—

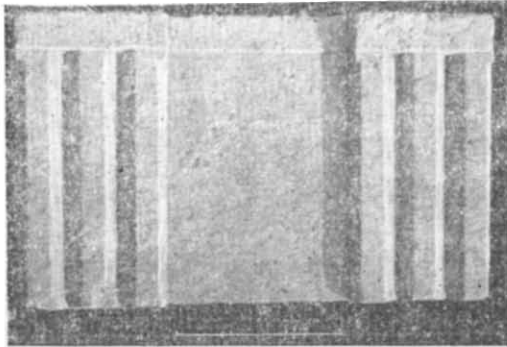

Рис. 5. Плита тригліфно-метопного фризу храму доричного ордера IV—III ст. до н. е.
Рис. 6. Теракотова статуетка Кібелі першої половини III ст. до н. е.

початку V ст. до н. е., встановлено зміну в середині VI ст. до н. е. земляного домобудівництва наземним; веліся розкопки некрополя кінця VI — першої половини V ст. до н. е.¹⁸

Розкопки Ольвії проводилися з метою вивчення історичної топографії міста, а також дослідження його ранніх культурних нашарувань¹⁹. Розв'язано, зокрема, проблему жител раннього етапу²⁰. Завершено також цикл досліджень затопленої частини, в результаті яких було вивчено залишки розвалів оборонних стін, відкрито район припортових складів, одержано комплекс кераміки, що свідчить про життя в припортовому районі міста і в післяготський час²¹. Завершено досліджен-

¹⁸ Копейкина Л. В. Березанская экспедиция Государственного Эрмитажа.— АО, 1976 г. М., 1978, с. 309; Копейкина Л. В. Раскопки Березанского поселения.— АО, 1977 г. М., 1978, с. 334, 335; Копейкина Л. В. Раскопки Березанского поселения.— АО, 1978 г. М., 1979, с. 345, 346; Копейкина Л. В. Исследования архаического некрополя Березанского поселения (1976—1979 гг.).— АИУ, 1978—1979, с. 104.

¹⁹ Крыжицкий С. Д. Основные итоги работы Ольвийской экспедиции.— КСИА АН СССР, 1979, № 159, с. 9—16; Крыжицкий С. Д. Деякі підсумки і завдання археологічного дослідження Ольвійської держави.— Археологія, 1978, вип. 26, с. 49—58; Крыжицкий С. Д. Основные итоги и перспективные направления работы Ольвийской экспедиции.— АИУ, 1978—1979, с. 105—107.

²⁰ Крыжицкий С. Д., Русяева Г. С. Найдавніші житла Ольвії.— Археологія, 1978, вип. 28, с. 3—26.

²¹ Крыжицкий С. Д. Ольвийская экспедиция и основные результаты работ Подводного отряда.— АО, 1976 г. М., 1977, с. 318, 319; Крыжицкий С. Д. Основные объекты работ Ольвийской экспедиции и итоги изучения затопленной части Нижнего города Ольвии.— АО, 1977 г. М., 1978, с. 342, 343; Крыжицкий С. Д. Некоторые результаты полевых исследований Ольвии.— АИУ, 1976—1977, с. 73—74.

ня Центрального кварталу міста площею близько 3 тис. м², який складався із десяти житлових будинків і двох споруд громадського призначення елліністичного часу; встановлено повну стратиграфічну колонку²². Виявлено і практично повністю досліджено залишки розвалу зовнішнього боку західних стін на центральному підвищенні міста, в якому містилося багато постаментів для статуй з присвятами Аполлону Дельфінію, Зевсу Визволителю, Зевсу Олімпійському та іншим божествам, а також архітектурних деталей доричного та іонічного ордерів, що являють собою, очевидно, залишки будівель ольвійського теменоса²³. Крім цього, в десятій п'ятирічці найістотнішим досягненням в Ольвії було відкриття комплексу західних воріт міста кінця IV — III ст. до н. е.²⁴ і нового громадського центру V—IV ст. до н. е., можливо, культового призначення.²⁵ Майже закінчено також вивчення північної частини ольвійського передмістя; розкопано ряд ґрунтових склепів і поховань перших століть нашої ери²⁶. Взагалі слід відзначити, що нині повністю завершено стратиграфічний як вертикально, так і горизонтально спланований поперечний розріз Верхнього міста; одержано великий матеріал для вивчення архаїчних шарів, відносно повно вивчені його елліністичні шари; одержано також нові важливі дані про систему фортифікації елліністичного часу і перших століть нашої ери, встановлено археологічну топографію затопленої частини Нижнього міста. Дальші зусилля тут доцільно сконцентрувати на продовженні досліджень архаїчних шарів; оборонної системи елліністичного міста, що допоможе встановити його більш чіткі межі, і, можливо, відкрити залишки стін V ст. до н. е.; нового громадського центру; затопленої частини; південного краю Верхнього міста. Здійснення цих робіт дозволить завершити цикл археологічного вивчення Верхнього міста і зосередити сили на розкопках терасної частини та північної половини Нижнього міста.

Рис. 7. Мармурова голівка юнака III ст. до н. е.

²² *Лейпунская Н. А., Крапивина В. В.* Раскопки Центрального квартала в Ольвии.—АО, 1976 г. М., 1977, с. 325—326; *Лейпунская Н. А.* Раскопки Центрального квартала Ольвии.—АИУ, 1976—1977, с. 74, 75; *Лейпунская Н. А.* О периодизации застройки Верхнего города Ольвии.—АИУ, 1978—1979, с. 107—108.

²³ *Крыжицкий С. Д., Крапивина В. В., Кудренко А. И., Мазарати С. Н.* Раскопки центральной возвышенности и северо-западного района Верхнего города Ольвии.—АО, 1977 г. М., 1978, с. 343, 344; *Крыжицкий С. Д., Крапивина В. В., Кудренко А. И., Мазарати С. Н.* Основные объекты работ Ольвийской экспедиции.—АО, 1978 г. М., 1979, с. 354—355.

²⁴ *Лейпунская Н. А.* Работы в западной части Верхнего города Ольвии.—АО, 1978 г. М., 1979, с. 358, 359.

²⁵ *Руслева А. С., Рутковский А. Г., Грацианская Л. И.* Исследования в Ольвии на участке АГД.—АО, 1976 г. М., 1977, с. 365, 366; *Руслева А. С.* Исследования Ольвии на участке АГД.—АО, 1979, М., 1980, с. 332, 333; *Руслева А. С.* О функциональном назначении нового общественного комплекса Ольвии.—АИУ, 1978—1979, с. 109—110.

²⁶ *Козуб Ю. И.* Раскопки предместья и некрополя Ольвии.—АО, 1978 г. М., 1979, с. 340—341; *Козуб Ю. И.* Раскопки предместья и некрополя Ольвии.—АО, 1979 г. М., 1980, с. 284, 285; *Козуб Ю. И.* Исследования предместья и некрополя Ольвии.—АИУ, 1978—1979, с. 108, 109; *Козуб Ю. И.* Передмістя Ольвії.—Археологія, 1979, вип. 29, с. 3.

Щодо периферії, в десятій п'ятиріччі було завершено суцільне розвудувальне обстеження сільської округи Ольвії на території від Тилігульського лиману на заході до гирла Дніпра на сході і до широти м. Миколаєва на півночі²⁷.

Було відкрито близько ста раніше не відомих поселень, проведені їх первинна хронологізація і класифікація, складено карту, зроблено загальний огляд пам'яток на рівні нових даних²⁸. Крім цих робіт, протягом усього п'ятиріччя велися стаціонарні розкопки ряду поселень і городищ периферії Ольвії різних етапів її існування. У результаті одержано дані, які дозволяють охарактеризувати матеріальну і духовну куль-

Рис. 8. Фрагмент поліхромного антефікса VI ст. до н. е.

Рис. 9. Акротерій з Горгонейоном VI ст. до н. е.

туру мешканців архаїчних поселень, їх домобудівництво, економіку, заняття, уточнити історичну періодизацію. Найважливіші і найцікавіші матеріали було одержано при розкопках поселень Чертувате II²⁹, Чертувате VI, Стара Богданівка II³⁰, Козирка IX³¹. Розкопувалось поселення IV — першої третини III ст. до н. е. Козирка II³².

Досліджувались оборонні системи і житлово-господарські комплекси городищ перших століть нашої ери — Золотий Мис, Стара Богданівка³³. Особливо слід відзначити відкриття на території сільської округи

²⁷ Крыжицкий С. Д., Бураков А. В., Буйских С. Б. и др. К истории ольвийской сельской округи.— ИААСП, 1980, с. 3—18.

²⁸ Там же.

²⁹ Рубан В. В., Рычка В. М. Исследование античных памятников близ Ольвии.— АО, 1976 г. М., 1977, с. 362—363.

³⁰ Марченко К. К., Доманский Я. В., Головачева Н. В., Рубан В. В. Работа периферийного отряда Ольвийской экспедиции.— АО, 1976 г. М., 1977, с. 331, 332; Марченко К. К., Доманский Я. В., Виноградов Ю. А. и др. Раскопки поселений античного времени в Нижнем Побужье.— АО, 1977 г. М., 1978, с. 353, 354; Марченко К. К., Виноградов Ю. А., Головачева Н. В., Доманский Я. В. Раскопки античного поселения Старая Богдановка II.— АО, 1978 г. М., 1979, с. 364; Марченко К. К. Убежище позднеархаического времени в Нижнем Побужье.— АО, 1979 г. М., 1980, с. 301, 302; Марченко К. К., Доманский Я. В. Комплекс построек позднеархаического времени античного поселения Старая Богдановка 2.— АИУ, 1976—1977, с. 75—76; Марченко К. К., Доманский Я. В. Строительные комплексы античного поселения Старая Богдановка 2.— АИУ, 1978—1979, с. 112—113.

³¹ Отрешко В. М. Раскопки периферийного отряда Ольвийской экспедиции.— АО, 1979. М., 1980, с. 317; Отрешко В. М. Раскопки раннегреческих поселений у с. Козырка.— АИУ, 1977—1978, с. 103, 104.

³² Доманский Я. В., Марченко К. К. Поселение ольвийской хоры Козырка II.— Археологический сборник, 21.— МИА. Л., 1980, № 21, с. 20—38; Рубан В. В. О датировке поселений Козырка II — ПДКСП, с. 60—80.

³³ Буйских С. Б. Оборонительные сооружения Старобогдановского городища.— АИУ, 1976—1977, с. 82; Буйских С. Б. Новые материалы по фортификационной технике городищ Ольвийской хоры первых веков н. э.— ПДКСП, с. 87—96.

Ольвії нового для цього району і важливого для розуміння історії Нижнього Побужжя в перші століття нашої ери, а також для розкриття процесів взаємовпливу Ольвії та міст західного Криму, укріпленого поселення Скелька (можливо, садиби) I ст. до н. е.—I ст. н. е. з крипосними баштою, стіною і двома валами та ровами для всього комплексу³⁴. Роботи по вивченню городищ перших століть нашої ери дозволили поставити питання про існування в цей час оборонної системи Ольвійської держави в цілому³⁵.

Минуле п'ятиріччя було перехідним щодо завершення розвідувальних робіт на хорі та розвитку систематичних розкопок поселень. Най-

Рис. 10. Розписна сима VI ст. до н. е.

ближчі завдання досліджень на хорі визначаються необхідністю комплексного вивчення еталонних типів архаїчних поселень у різних географічних зонах та переходу до розкопок пам'яток наступного хронологічного етапу — V—IV ст. до н. е.

У Нижньому Подністров'ї продовжувалося систематичне вивчення римської цитаделі Тіри перших століть нашої ери³⁶. Виявлено західну частину цитаделі, встановлено стратиграфічну колонку, починаючи від елліністичного часу, з'ясовано характер пізньоантичних нашарувань, розроблено хронологію відкритої частини укріплень³⁷. Відкриття і вивчення комплексу цитаделі є найважливішим досягненням у вивченні Тіри після розкопок 50-х років, коли було відкрито житловий квартал. У Нижньому Подністров'ї проводилися також епізодичні розкопки деяких сільських поселень, з них слід відзначити роботи на поселеннях VI—V ст. до н. е. Надлиманське III і Біляївка II³⁸. Ці роботи показали близькість комплексу матеріальної і духовної культури населення арха-

³⁴ Бураков А. В., Буйських С. Б. Работы периферийного отряда Ольвийской экспедиции.— АО, 1978, М., 1979, с. 310; Бураков А. В. Раскопки городища Скелька.— АО, 1979, М., 1980, с. 258.

³⁵ Буйських С. Б. Оборонительная система Ольвийского государства в первые века н. э.— АИУ, 1978—1979, с. 111, 112.

³⁶ Клейман И. Б., Кравченко А. А., Самойлова Т. Л., Сон Н. А. Белгород-Тирская экспедиция Одесского археологического музея АН УССР.— АО, 1976 г. М., 1977, с. 303—304; Клейман И. Б., Кравченко А. А., Самойлова Т. Л., Плешивенко А. Г. Исследования Белгород-Тирской экспедиции Одесского археологического музея.— АО, 1977 г. М., 1978, с. 329—331; Сон Н. А. Раскопки слоев первых веков нашей эры в Тире.— АО, 1978 г. М., 1979, с. 405; Сон Н. А. Раскопки Тире первых веков нашей эры.— АО, 1979 г. М., 1980, с. 339, 340.

³⁷ Клейман И. Б. К стратиграфии напластований римского времени в Тире. МАСП, 1976, вып. 8, с. 109—119; См.: также Античная Тира и средневековый Белгород.— Киев, 1979, с. 145.

³⁸ Охотников С. Б. Поселение VI—V вв. до н. э. на берегу Днестровского лимана.— АО, 1976 г. М., 1977, с. 349, 350; Охотников С. Б. Поселение Надлиманское III.— АО, 1979 г. М., 1980, с. 319, 320; Охотников С. Б. Новый памятник эпохи греческой колонизации в Нижнем Поднестровье.— МАСП, 1976, вып. 8, 7, с. 201—204.

Рис. 11. Землянки Ольвії другої половини VI ст. до н. е.

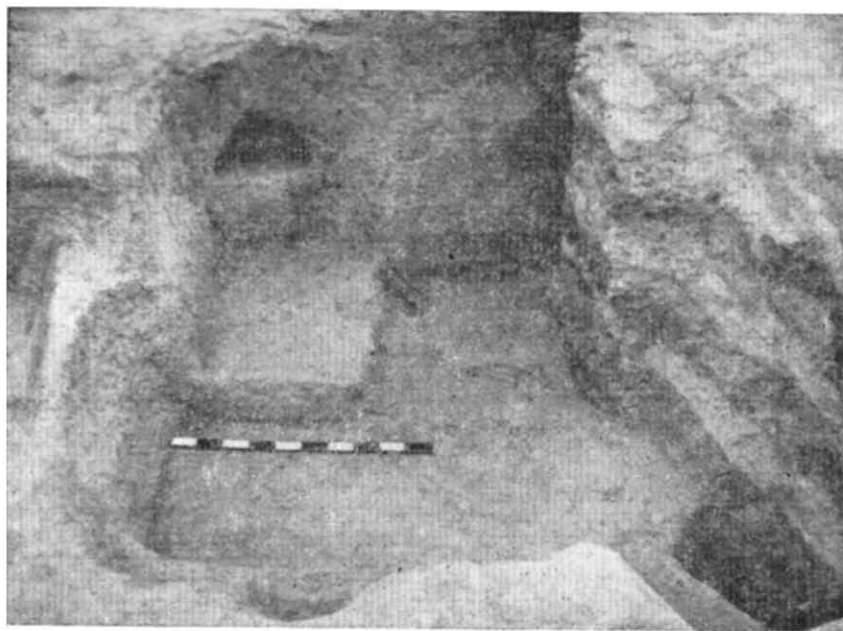

Рис. 12. Землянка Ольвії кінця VI ст. до н. е.

їчних поселень даного району і Нижнього Побужжя, дали можливість поставити питання про характер процесу колонізації в Нижньому Подністров'ї. Однак округа Тіри — Ніконія археологічно вивчена ще недостатньо. Негативно на розвиток археологічної проблематики цього району позначилося також припинення з 1977 р. розкопок Ніконія.

Отже, археологічні дослідження античних пам'яток на Україні в десятій п'ятирічці велися в широких масштабах, охоплюючи більшість найважливіших у проблемному відношенні пам'яток. Разом з тим, поряд з досягнутими успіхами були й недоліки. Це, передусім, нерівномірність у вивченні окремих регіонів, коли зусилля дослідників зосереджувались переважно на вивченні або сільських, або міських пам'яток. У цьому можна вбачати недостатню дійовість координації робіт —

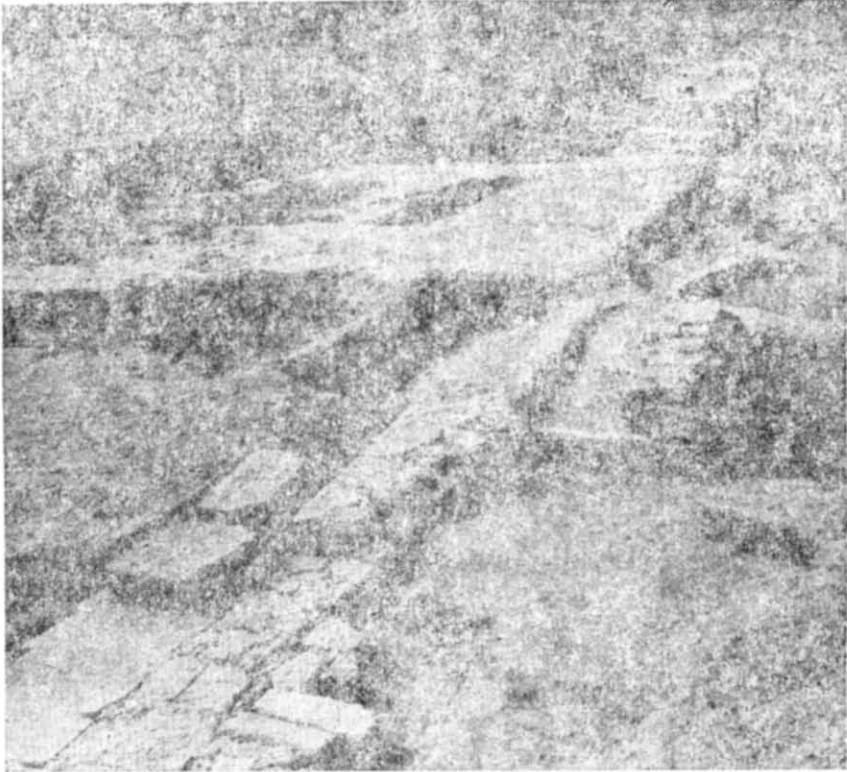

Рис. 13. Залишки оборонної башти і стін кінця IV—III ст. до н. е. в Ольвії.

вироблення загальних єдиних перспективних наукових планів розробки досліджень. Такі плани було розроблено тільки для експедицій, що працюють в Ольвії та її сільській окрузі.

Активну участь у проведенні розкопок у Херсонеському, Тірському і особливо Ольвійському регіонах, у розробці наукової проблематики прийняли археологи античного, кримського відділів і заповідника «Ольвія» Інституту археології АН УРСР.

Основним напрямком роботи відділу античної археології і заповідника «Ольвія» є вивчення Ольвійської держави. Досліджується міська культура в усіх її проявах: соціальна та історична топографія, господарство, ремесла, мистецтво. Одним з найважливіших завдань було вивчення початкового періоду існування міста. Йдеться про відкриття в найнижчих горизонтах під шарами з міськими кам'яними спорудами великої кількості напівземлянок. Це найбільш ранні житла, в основному другої половини VI ст. до н. е. Вони належать до найранішого етапу заселення території Ольвії. Вивчення матеріалів з напівземлянкових споруд дає уявлення про ранній етап колонізації Північного Причорномор'я, характеризує склад переселенців, їх майновий стан, культуру, побут, елементи світогляду.

Дослідження Ольвії та її периферії, а також інших центрів Північного Причорномор'я, дало можливість створити ряд узагальнюючих досліджень у різних галузях культури античних міст Північного Причорномор'я. Частина з цих досліджень була надрукована протягом останнього п'ятиріччя, інші будуть незабаром опубліковані.

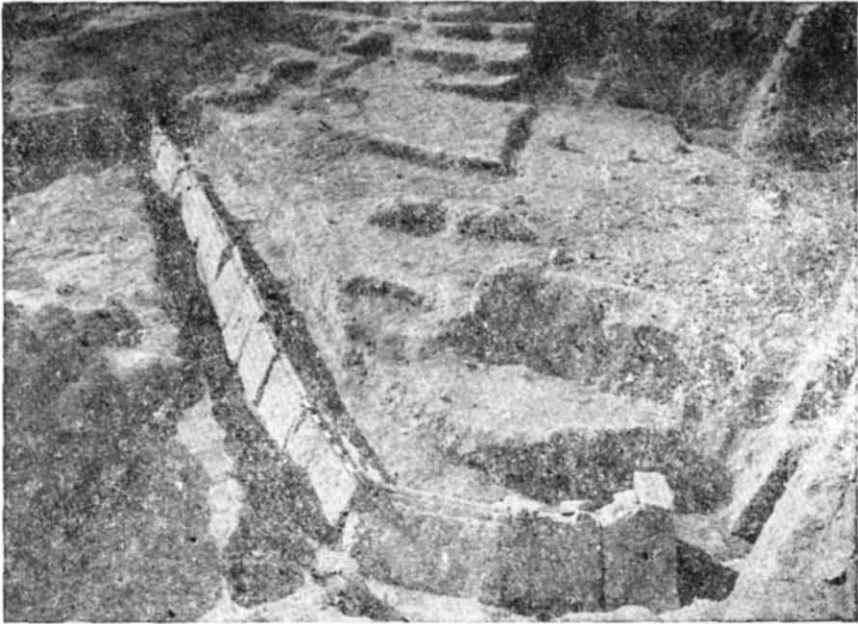

Рис. 14. Водостік III ст. до н. е. для відводу води за межі міста.

Підготовлені монографії за дослідженнями античних теракот з Північно-Західного Причорномор'я, Північного Причорномор'я за описами Плінія, житлових північнопричорноморських будинків.

Монографія, що присвячена теракотам³⁹, є першим у науковій літературі узагальнюючим дослідженням античної коропластики Північно-Західного Причорномор'я — одного з важливих і цікавих джерел для вивчення його історії і культури. В основу дослідження покладено чотири методологічно важливі, проблемні і вперше розроблені теми: сюжетно-морфологічний і хронологічний принципи класифікації і підпорядкована їй спроба атрибуції багатьох типів теракот; розвиток місцевої північно-західнопонтійської коропластики, виділення основних етапів еволюції і самостійних скульптурних майстерень ольвійських теракот; художньо-стилістичний аналіз статуеток і пошуки можливих зв'язків з основними тенденціями розвитку скульптури і коропластики провідних центрів Греції; теракота — як джерело для вивчення історії і культури. Дослідження за темами провадиться з урахуванням загальногрецької коропластики, технології виготовлення теракот у містах Північно-Західного Причорномор'я; загальної характеристики основних центрів по виробництву статуеток (Корінф, Родос, Аттика, Беотія, малоазійські міста). Автор відповідно до розробленої ним класифікації виділяє три великі групи теракот: міфологічні персонажі; жанрові статуетки; зображення тварин, птахів, предметів. При цьому особливу увагу приділено з'ясуванню атрибуції окремих персонажів, їх

³⁹ Русяева А. С. Античные терракоты Северо-Западного Причерноморья (VI— I вв. до н. э.). — Киев, 1982.

зв'язку з творами визначних грецьких скульпторів, аналогій, а також конкретному аналізу стилістичних особливостей локальних образів божеств, жіночих, чоловічих і дитячих образів, театральних масок і акторів, виділенню типів теракот, створених в одній майстерні тощо.

Автор відмічає три основні етапи еволюції теракот Ольвії. Своєрідність ольвійської коропластики, самостійне й оригінальне трактування образів людей і божеств, що спостерігається на теракотах другої половини IV — першої половини III ст. до н. е., дає можливість виділити ольвійську школу. За даними коропластики в монографії простежуються культурно-економічні зв'язки Ольвії в елліністичний час з Херсонесом, Тірою, Істрією, Калатісом та рядом середземноморських центрів, які не виявляються так яскраво на інших категоріях пам'яток. Дослідник встановив, що варварські впливи були незначними, в основному фракійські, простежуються вони лише в пізньоелліністичний час. Вдалося виявити копії з великих скульптур Фідія, Скопаса, Праксителя, розкрити значення теракот як етнографічного джерела.

У дослідженні Північного Причорномор'я за описом Плінія ⁴⁰ автор уперше проаналізував це джерело як енциклопедичне видання. Це дозволило узагальнити ряд важливих відомостей про флору і фауну, географічні назви Північного Причорномор'я, встановити факт запозичення в «Естественной истории» етнографічних описів варварських племен з ранніх грецьких джерел рубежу VII—VI ст. до н. е., що становить винятковий інтерес у зв'язку з втратою останніх. Важливе і те, що Пліній, як встановив автор, писав про Північне Причорномор'я як про добре відомий йому район, будучи знайомим з рядом осіб, які керували військовими діями в цьому районі.

У монографії, присвяченій вивченню північнопричорноморських будинків ⁴¹, узагальнено матеріал, нагромаджений за час вивчення античних міст Північного Причорномор'я, обґрунтовано і запропоновано ряд графічних реконструкцій будинків. Автор розробив два основних найбільш загальних принципи класифікації будинків: послідовно-ієрархічний і рівнозначно-паралельний. Це дозволило виділити типові особливості північнопричорноморського античного, варварського і греко-варварського стилевих напрямків у житловому домобудівництві. Тут простежена історія появи і генезису типів будинків, еволюції їх об'ємно-планувальних вирішень, конструкцій і прийомів будівельної техніки. На фоні домобудівних традицій ранньої Греції та північнопричорноморських варварських племен I тисячоліття до н. е. виявлено основні тенденції розвитку і особливості домобудівництва північнопричорноморського регіону в цілому, розроблено періодизацію, виділено три основних локальних архітектурно-будівельних напрями — Ольвійський, Херсонеський і Боспорський у рамках єдиного стилю античної північнопричорноморської традиції. Праця відкриває нові можливості для розробки історії архітектури міст і поселень античної епохи Північного Причорномор'я в цілому, а також для дальших досліджень демографічного, етнічного, соціального і культурного аспектів історії цього регіону. Здобуті результати мають значення також для вивчення історій житла варварських племен на території Північного Причорномор'я в епоху раннього середньовіччя і племен ареалу черняхівської культури. Виявлені особливості процесу взаємодії варварської та античної традицій, формування змішаного греко-варварського напрямку відкривають нові можливості для аналізу жител.

⁴⁰ Скржинская М. В. Северное Причерноморье в описании Плиния Старшего.— Киев, 1977, с. 126.

⁴¹ Крыжицкий С. Д. Жилые дома античных городов Северного Причерноморья (VI в. до н. э.— IV в. н. э.).— Киев, 1981.

Серед праць, присвячених окремим проблемам, пам'яткам або категоріям матеріалу, опублікованих або підготовлених у десятих п'ятиріччі, слід відзначити монографії, що висвітлюють культуру городища перших століть нашої ери поблизу с. Козирки, в районі Ольвії, монетну справу Херсонеса, землеробські культу Ольвії, Боспорський некрополь біля с. Золотого, а також збірку «Дослідження по античній археології Північного Причорномор'я» («Наукова думка», К., 1980).

Результати розкопок городища перших століть нашої ери поблизу с. Козирки ⁴² вперше дали досить повне і всебічне уявлення про матеріальну і духовну культуру, економіку і етнічний склад мешканців сільської округи Ольвії цього часу. Привертає увагу наведена автором інтерпретація обряду дитячих поховань під підлогою приміщень будинків, який він пов'язує з культом домашнього вогнища, культом оборотності, а також етнічна характеристика населення городища, яке мало змішаний характер.

Монографія, що присвячена історії монетної справи Херсонеса Таврійського ⁴³ — єдиного античного міста Північного Причорномор'я, яке зберегло свою державність і відіграло важливу роль в епоху Візантійської імперії, — охоплює обидва основні періоди історії цього міста: античний і середньовічний. У ній зібрано і класифіковано вичерпний нумізматичний матеріал з вітчизняних та зарубіжних зібрань. Це дозволило авторові встановити значно точніші датування більшості випусків монет. Тут заново досліджене питання про монетну магістратуру античного Херсонеса. Дослідник дійшов висновку, що функції монетних магістратів у IV—II ст. до н. е. належали колегії номофілаків, а пізніше — діюкету і першому архонту, що дає можливість простежити процес аристократизації демократичного ладу Херсонеса. Значний інтерес становить атрибуція деяких монетних випусків IX ст. як таких, що належали архонтам і протевонам Херсонеса і випускалися паралельно з монетами імператора. Це унікальний факт для всієї системи монетної справи Візантійської імперії, який свідчить, що Херсонес єдиний з усіх міст імперії мав право випускати власну монету. Авторові вдалося також встановити ряд фактів історії Херсонеса — олігархічний переворот в середині IV ст. до н. е.; періодичне виконання жрецькими богині Партенос функцій монетних магістратів, уніфікацію засобів обігу за імператора Іраклія (610—641 рр.), що свідчить про зміцнення економіки міста. Уточнено події, які стали відправною точкою для прийняття особливої херсонеської ери, а також ряд історичних подій. Монографія має також каталог античних і середньовічних монет Херсонеса.

На основі аналізу археологічних пам'яток, писемних джерел у порівнянні з міфологічними сюжетами розкривається економічна і соціально-політична основа розвитку релігійного світогляду ольвіюполітів у монографії, присвяченій землеробським культурам Ольвії ⁴⁴. Автор відзначає різноманітність нашарувань на один і той же культ, створення місцевих образів різних божеств і місцевих культів, якими стали в Ольвії культу Деметри, Кори-Персефони, Діоніса і особливо Ахілла. Проведений аналіз дозволив авторові розглянути важливе питання про роль аграрного господарства в економіці Ольвії, а також уточнити ряд питань культурно-економічних зв'язків і особливостей розвитку ідеологічних уявлень ольвійського суспільства.

У монографії про некрополь поблизу с. Золоте узагальнюється матеріал найбільшого з розкопаних боспорських могильників сільського

⁴² Бураков А. В. Козырское городище рубежа и первых столетий нашей эры.— Киев, 1976, с. 159.

⁴³ Анохин В. А. Монетное дело Херсонеса (IV в. до н. э.— XII в. н. э.).— Киев, 1977, с. 175.

⁴⁴ Русяева А. С. Земледельческие культы в Ольвии догетского времени.— Киев, 1979, 172 с.

населення пізньоантичного часу. На основі аналізу поховального обряду, матеріальної культури, ідеології автор приходить до визначення населення, якому належав некрополь, як етнографічно територіальної групи грецького етносу; наводиться докладна антропологічна характеристика сільського населення.

Такі основні напрямки найбільш значних розробок співробітників античного відділу і заповідника «Ольвія». Крім цього, в десятій п'ятирічці було підготовлено і опубліковано ряд статей у різних збірках та періодичних виданнях. Розпочато також проведення систематичних комплексних консерваційно-реставраційних робіт у заповіднику «Ольвія».

На одинадцяті п'ятирічку основним завданням відділу є вивчення всіх складових частин Ольвійської периферії архаїчного періоду. Разом з продовженням робіт у самому місті будуть досліджуватися різні еталонні типи поселень сільської округи Ольвії. Ставиться завдання розкрити значення периферії в Ольвійській державі. Розроблятимуться питання, пов'язані з культурно-історичною характеристикою Ольвійської периферії в цілому і її окремих населених пунктів.

Основою у вивченні Ольвії має бути вивчення міста і сільської округи як єдиного державного організму, єдиної соціально-економічної системи. При розробці проблеми Ольвійської периферії передбачено вивчення ряду конкретних питань, таких, наприклад, як технічна і економічна характеристика сільського господарства; ремесла; ідеологія тощо. Будуть розширені дослідження у напрямку вивчення зв'язків Ольвії з іншими античними центрами Чорномор'я і Середземномор'я.

Приблизно в тому ж напрямку, в якому велося дослідження міста Ольвії, проводилося Відділом археології Криму вивчення Херсонеса. Основний наголос при дослідженні Херсонеса зроблено на вивченні історії та культури самого міста, на культурно-історичній стратифікації міських нашарувань, що виникли в результаті тривалої життєдіяльності міста протягом античного і середньовічного часу. Херсонеську хору вивчають співробітники ІА АН СРСР і Херсонеського державного заповідника.

Дослідженнями останніх років встановлено нові риси в плануванні Херсонеса, центральних і припортових частинах його, значно уточнено систему оборони міста і хронологічну послідовність спорудження оборонних стін, що пов'язується з політичною обстановкою того часу. З важливих подій у дослідженні Херсонеса слід назвати вивчення античного театру та його архітектурного оточення.

Велике значення для історії Північного Причорномор'я та історії Херсонеса як поліса має вивчення новознайдених, а також критичний перегляд виданих і не опублікованих епіграфічних пам'яток. Цій темі присвячено дві монографії, в яких розглядаються граффіті Херсонеса⁴⁵ та його хори (Е. І. Соломонік). Праці являють собою значне за кількісним і якісним складом зведення граффіті однієї з найбільших держав Північного Причорномор'я, які змальовують як її політичне, економічне і культурне життя, так і зв'язки з метрополією та іншими центрами античного світу. Вперше здобуто повні відомості про грецький пантеон на хорі Херсонеса. Зокрема встановлено проникнення ряду грецьких культів — Артеміди, Діви та інших у Західний Крим лише з IV ст. до н. е., тобто від часу приєднання цих земель до Херсонеса. Виявлено переважання на хорі землеробських культів, що відповідає ролі сільської округи в економіці держави. Граффіті, як і рельєфи, вказують на особливе місце, що займав на хорі культ Геракла, якого шанували як засновника держави, охоронця кордонів, земель, джерел, який

⁴⁵ Бабинов Ю. А., Курганова Ф. И., Николенко Г. И., Соломоник Э. И. (отв. редактор) и др. Граффити античного Херсонеса (на чернолаковых сосудах). — Киев, 1978, с. 139, табл. 31.

дає родючість і зцілення. Одержано важливі дані щодо політичної історії Херсонеса, його зв'язків з Ольвією, Пантікапеем, малоазійськими античними центрами і метрополією. Аналіз власних імен, виявлених на кам'яних надгробках і у вигляді граффіті, дав можливість встановити етнічний склад населення Херсонеса, виділити скіфський, малоазійський і африканський етнічний субстрат, а також зробити висновок про більш однорідний склад населення хори, ніж міста.

Слід відзначити, що на відміну від інших праць з дослідження граффіті, наведені праці побудовані на масовому, а не вибірковому матеріалі. Це дає можливість судити про панівну або підпорядковану роль окремих культур у різні періоди, про характер ономастикона та його зміни, про переважання в імпорті й експорті тих чи інших товарів — вина, олії, хліба.

Кримський відділ ІА АН УРСР ставить собі за мету якнайповніше вивчити історичні процеси, що відбувалися в перші століття нової ери в Північному Причорномор'ї і підготували перехід від рабовласницької формації до феодальної. Виходячи з цього значна увага була приділена пам'яткам пізнього еллінізму. В цьому зв'язку слід відзначити дослідження, проведені на малих пізньоелліністичних городищах типу Альмінського в Північно-Західному Криму і в найбільшому пізньоскіфському центрі — Неаполі Скіфському.

Значний обсяг польових і камеральних досліджень було проведено на Усть-Альмінському могильнику, який вивчався разом з поселенням. Важливість вивчення даних об'єктів полягає у тому, що поселення становило західний форпост пізньоскіфської держави. Її столиця Неаполь Скіфський вивчався багато десятиріч і узагальнення його досліджень знайшло відображення в спеціальній монографії⁴⁶. Усть-Альмінське городище, таким чином, являє собою головний стратегічний і економічний центр, що перебував під контролем великого укріпленого городища. Щодо вивчення могильника (Т. Н. Висотська), то докладно розроблено хронологію і типологію численних речей з розкопок могильника. Одержані результати визначають хронологічні рамки некрополя — I ст. до н. е.—III ст. н. е., а також дають можливість виявити і соціальний статус похованих. Встановлено посилення в перші століття нашої ери імпорту з Середземномор'я. Велика колекція пернів з гемми грецької роботи, а особливо сюжети гем дозволяють судити про поширення у скіфів культів Гермеса, Аполлона, Артеміди, Зевса, Афіни, про проникнення культів Немесіди і Тіхе. Серія амулетів-оберегів у свою чергу свідчить про існування численних пережитків варварських вірувань і уявлень. Праця вносить багато нового у вивчення економіки, культури і побуту скіфо-сарматського населення перших століть нашої ери на найближчій до Херсонеса території. Вона дає уявлення про взаємовпливи античної і варварської культур на території стародавньої Таврики.

Істотний вклад у вивчення пізнього еллінізму було зроблено в результаті монографічного вивчення систем знаків Північно-Понтійської периферії⁴⁷, завдяки чому внесено принципіально важливі дані для розуміння наступних культурно-історичних тенденцій, що йдуть від античного населення до скіфо-сарматських племен. Це прояснило і поглибило розуміння економічних, політичних і культурних зв'язків античного і варварського світів.

Такі головні наслідки роботи відділів ІА АН УРСР в галузі античної проблематики. Слід, однак, відзначити, що крім цього природним продовженням робіт Відділу археології Криму, виконуваних

⁴⁶ Висотская Т. Н. Неаполь — столиця государства поздних скифов. — Киев, 1979, с. 207.

⁴⁷ Драчук В. С. Системы знаков Северного Причерноморья. — Киев, 1975, 176 с.

за програмою вивчення античної культури Північного Причорномор'я, яка включає в тому числі і видання каталогів⁴⁸, є дослідження в галузі середньовічної історії та культури Північного Причорномор'я, що успадкувала риси античної культури, які проникли в інше соціальне і етнічно різноманітне середовище. Опорними пам'ятками, що дають змогу дослідити історичні закономірності, супутні переходи від античності до середньовіччя, є пам'ятки феодальної формації Криму. Виконано ряд великих робіт на території так званих печерних міст, досліджено руїни Херсона-Корсуні (Херсонеса) і столиці князівства Феодоро-Мангупа. Вивчення середньовічних пам'яток Криму показало всю складність і строкатість феодальних відносин в умовах багатоетнічності, ускладнених малоземеллям і класовими суперечностями. Вивчення Херсона-Корсуні — міста, що лежить на шляху «з варяг у греки», за переказами — місця хрещення Володимира, — має пряме відношення до історії Київської Русі. Будучи сполучною ланкою між Візантією і Руссю, Корсунь якийсь час протистояв політиці, яку проводила Стародавня Русь і був узятий староруськими військами на чолі з князем Володимиром Святославовичем. Вивчення середньовічного Херсона відкрило нові цікаві сторінки історії самого міста, його населення, міської і сільської культури. Поряд з цим воно також показує важливість проведення досліджень перехідного етапу від античності до середньовіччя.

Так само як і для Ольвійської держави, нині особливо відчувається необхідність дослідження периферії Херсонеського поліса. Ще гостріше стоїть завдання вивчення пізнього еллінізму. З цією метою продовжене дослідження центру скіфо-сарматської держави Неаполя в Сімферополі і великого сільськогосподарського та культурного центру — Алма-Кермен. Цим почато вивчення округи Неаполя, гробниць і сільських поселень, які становили скіфо-сарматську державу як єдине політичне і економічне ціле, хоч і побудоване на німічних соціально-економічних основах.

С. Н. БИБИКОВ, С. Д. КРЫЖИЦКИЙ

Исследование античных памятников на Украине

Резюме

В статье освещаются основные итоги и задачи археологического исследования античных городов и поселений на территории Украины в десятой пятилетке, и в частности результаты работы по античной проблематике отделов античной археологии, археологии Крыма и заповедника «Ольвия» Института археологии АН УССР.

С. Д. КРИЖИЦЬКИЙ

Вивчення античної культури Північно-Західного Причорномор'я

При всій різноманітності тематики у вивченні північно-причорноморських міст і поселень, які досліджувалися останніми роками, можна все ж виділити три найбільш важливі теми: 1) проблеми колонізації Північного Причорномор'я; 2) особливості взаємовідносин грецького і варварського світів і 3) сільська округа античних міст. Саме розкриттю цих тем були підпорядковані значною мірою польові роботи, а також

⁴⁸ *Иванова А. П., Чубова А. П., Колесникова Л. Г. и др. Античная скульптура Херсонеса.* — Киев, 1976, с. 342.